

Historical Development of the Agent Noun Suffix -tar- in Old Iranian

Saryeh Sahaby¹

PhD Candidate of Ancient Culture and Languages, Tehran University, Tehran, Iran.

Seyed Ahmadreza Qaemmaqami²

Assistant professor of Ancient Culture and Languages, Tehran University, Tehran, Iran

Abstract

One of the uses of the suffix -tar- in Indo-Iranian is to form an agent noun. The use of -tar- as the agent suffix has an Indo-European background. In the Indo-European period, the agent noun with this suffix has two forms, accented and unaccented, which can be traced in Vedic Sanskrit, Greek and Latin. In addition to the distinction in the position of the accent, these two forms of the agent noun differ in terms of meaning and syntax. The purpose of this article is to determine whether such a differentiation exists between the two forms of the agent noun in Old Iranian, and to identify their distinctive features. In other words, our work seeks to assess if the rules of syntax and morphophonology of the agent nouns in Vedic apply to Old Iranian. Any conclusion in this article is based on a comprehensive analysis of all available evidence in Old Iranian.

Keywords: agent noun, historical linguistics, Indo-Iranian, old Iranian, suffix -tar-.

1. Introduction

In the classification of Indo-European morphological systems, the suffix *-(te)r- represents one of the most extensively used suffixes for forming agent

1. saryeh_sahaby@ut.ac.ir (Corresponding Author)

2. qaemmaqami@ut.ac.ir

How to cite: Sahaby, S., & Qaemmaqami, A. (2024). Historical Development of the Agent Noun Suffix -tar- in Old Iranian. *Language and Linguistics*, 20(39), 1- 38. doi: 10.30465/LSI.2025.45571.1688

nouns. This suffix demonstrates remarkable productivity across Indo-European languages, with particular significance in Indo-Iranian linguistic contexts (Beekes, 2011; Brugmann, 1972; Debrunner, 1954; Tichy, 1995). Within Indo-Iranian linguistic frameworks, this agent noun suffix is distinguished into two critical variants: -ter and -tér, re-constructible as *-tor and *-tér. These variants differ fundamentally not only in accentual placement but also in syntactic and semantic characteristics. The distinction between "pre-accented" and "accented"¹ suffix forms introduce complex morphological dynamics that demand sophisticated linguistic investigation (Benveniste, 1948; Debrunner, 1954; Kiparsky, 2016; Tichy 1995).

Research Questions:

This study aims to conduct a comprehensive analysis of agent nouns with the -tar- suffix in Old Iranian languages, specifically addressing:

- How do syntactic roles of agent nouns evolve in Old Iranian?
- What morphological transformations characterize the -tar- suffix?
- How do semantic properties of these agent nouns compare between Old Iranian and Vedic Sanskrit?

2. Literature Review

The historical development of agent nouns formed with the -ter- suffix, has been an important area of research in historical linguistics. Several scholars have examined the evolution of this suffix in various Indo-European languages, with a special focus on Vedic Sanskrit. This review examines the key contributions to the field, providing a contextual backdrop for the current study. Since the focus of this paper is on the analysis of synchronicity in comparison with Vedic, the review of the research background will be limited to studies related to Indo-Iranian languages.

Benveniste's work (1948), *Noms d'Agent et Noms d'Action en Indo-Européen*, examined agent nouns with the suffix -ter- in Indo-Iranian languages, providing fundamental frameworks for understanding morphological transformations. However, his analysis remained incomplete, particularly regarding Old Iranian evidence.

Tichy (1995), in her book entitled *Die Nomina Agentis auf -ter in Vedischen*, developed a comprehensive model for analyzing noun-forming suffixes, offering structural, semantic, and functional perspectives that transcend individual language studies. Her approach provides a methodological

¹ While Indo-European linguistic scholarship has conventionally employed the terms 'accented' and 'unaccented' to describe these suffix variations, this study introduces the more nuanced terminology of "pre-accented" and "accented" suffixes. These refined terms more precisely capture the complex accentual variation of agent nouns with the suffix -ter.-

3 | Sahaby & Qaemmaqami

blueprint for comparative linguistic research. In the same vein, Kiparsky's article (2016), *The agent suffixes as a window into Vedic grammar of Vedic grammar*, offered profound insights into the noun-forming suffix -ter- in the Vedic language, demonstrating the complex interplay between morphological structures and linguistic functions.

While previous research has extensively explored Vedic linguistic patterns, a critical gap remains in the detailed examination of Old Iranian agent noun formations with the suffix -tar-. This study seeks to address this scholarly lacuna by providing a rigorous, comparative analysis.

3. Method

The present research employed a multifaceted methodological approach: First, the study relied on historical-comparative linguistics; a well-established framework in Indo-European language studies which forms the core analytical approach. This method enables systematic examination of linguistic transformations across diachronic and synchronic dimensions. Second, the study employed a complementary approach pertaining to the structural analysis which rooted in Saussurean linguistic principles, providing additional analytical depth. By examining interlinguistic relations and structural patterns, the research unveiled nuanced morphological characteristics of the -tar- suffix. The data were selected through comprehensive examination of extant Old Iranian linguistic corpora, including Avestan and Old Persian textual materials, providing empirical foundation for the analysis.

4. Findings and Discussion

The results of data analysis revealed complex morphological patterns of the -tar- suffix in Old Iranian:

Accentual Variations: While Vedic Sanskrit maintains a clear distinction between accented and pre-accented suffix forms, Old Iranian demonstrates a more flexible distribution, suggesting significant linguistic adaptations.

Morphological Evolution: The suffix undergoes subtle yet meaningful transformations, reflecting broader linguistic restructuring within the Indo-Iranian language family.

Comparative Insights: The research illuminates how phonological and syntactic changes influenced agent noun formations with the agent suffix -ter-, providing a nuanced understanding of linguistic development.

6. Conclusion

This study contributes substantively to historical linguistic scholarship by:

- Demonstrating the complex morphological evolution of the -tar- suffix In Old Iranian Languages.
- Providing a comparative framework for understanding Indo-Iranian linguistic transformations.

While Old Iranian diverges from Vedic Sanskrit in certain morphological aspects, the research identifies significant continuities in agent noun formation. These findings enhance our understanding of historical linguistic processes and the intricate mechanisms of language change. Future research could explore similar morphological patterns in other Indo-European language branches, further extending the comparative linguistic methodology developed in this study. Limitations include the inherent challenges of working with limited historical linguistic corpora and the potential incompleteness of extant textual evidence. The study underscores the importance of detailed morphological analysis in comprehending broader linguistic evolutionary patterns.

بررسی تاریخی اسم فاعل دارای پسوند -tar- در ایرانی باستان

دانشجوی دکترای فرهنگ و زبانهای باستانی، دانشگاه تهران،

تهران، ایران

استادیار گروه فرهنگ و زبانهای باستانی، دانشگاه تهران، تهران،

ایران

ساریه صحابی

سیداحمد رضا قائم مقامی

چکیده

یکی از کاربردهای پسوند -tar- در هندوایرانی ساختن اسم فاعل است. کاربرد این پسوند به عنوان پسوند سازنده اسم فاعل پیشینه هندواروپایی دارد. این پسوند در بازسازی هندواروپایی آن دو شکل تکیه‌دار و بدون تکیه دارد و این دو شکل در سنسکریت ودایی، یونانی و لاتین نیز قابل پیگیری است که نشان‌دهنده پیشینه هندواروپایی این پسوند است. این دو شکل از اسم فاعل، علاوه بر تفاوت در جایگاه تکیه، از جنبه معنایی و نحوی نیز با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند. هدف این مقاله پاسخ به این پرسش است که آیا در ایرانی باستان نیز می‌توان قائل به تمایز این دو شکل از اسم فاعل بود و اگر تمایزی وجود دارد به چه صورت است. به عبارت دیگر آیا قواعد نحوی، ساخت‌وازی و معنایی حاکم در ودایی در ایرانی باستان نیز صدق می‌کند یا خیر. آنچه در این مقاله نتیجه گرفته شده است بر مبنای بررسی تمامی شواهد موجود در ایرانی باستان است.

کلیدواژه: زبان‌شناسی تاریخی، هندوایرانی، ایرانی باستان، ودایی، اسم فاعل‌های ساخته شده با پسوند -tar-.

۱- مقدمه

در دسته‌بندی پسوندهای هندواروپایی که در ساخت کلمات مشتق به کار می‌روند، پسوند $-(t^e)r-$ * یکی از پرکاربردترین پسوندهاست که در زبان‌های مختلف شواهد کافی از آن وجود دارد. این پسوند در اکثر زبان‌های هندواروپایی، از جمله زبان‌های هندوایرانی، زایا است. گرچه در مورد این پسوند گاهی ابهاماتی نیز وجود دارد، کاربرد این پسوند به عنوان پسوند سازنده اسم فاعل^۱ همواره استمرار یافته است. ساخت‌هایی که با پسوند $-tar-$ ساخته می‌شوند در مواردی اسامی خویشاوندی^۲ هستند. به عبارت دیگر کارکرد اصلی این پسوند ساختن اسم فاعل است، ولی برخی اسامی خویشاوندی (و چند مورد مجزا که در این دو دسته نمی‌گنجند) نیز با این پسوند ساخته می‌شوند (دبرونر و واکرناگل^۳، ۱۹۵۴: ۶۶۹ و ۶۹۲؛ دووان و گارسیا^۴، ۲۰۱۴: ۵۱). در دوره هندواروپایی دو شکل از این پسوند یعنی $-er$ و $-ter$ وجود داشته که هیچ تفاوت معنایی با یکدیگر نداشته‌اند. احتمال دارد که ساخت دارای پسوند $-ter$ با اضافه شدن پسوند $-er$ به ستاک‌هایی که به t پایان یافته است ساخته شده باشد. در کل پسوندهای با ساخت هجایی CeC معمولاً از ساخت هجایی eC بسط پیدا کرده‌اند (بروگمان^۵، ۱۹۷۲: ۳۷۶؛ تیشی^۶، ۱۹۹۵: ۳۳؛ بیکس^۷، ۲۰۱۱: ۱۸۰).

در هندوایرانی پسوند سازنده اسم فاعل به دو دسته تقسیم می‌شود: $-tar$ و $-tár$ که در هندواروپایی به دو صورت $-tor$ * و $-tér$ * قابل بازسازی هستند، یعنی در یک حالت تکیه روی پسوند قرار می‌گیرد و در حالت دیگر تکیه بر روی هجای پیش از پسوند (یا به عبارتی بر روی ریشه). این دو شکل از اسم فاعل، علاوه بر تکیه، از جنبه‌های نحوی و معنایی نیز با هم اختلاف دارند. به عبارت بهتر، تمایز در جایگاه تکیه سبب تفاوت‌های نحوی و معنایی شده است (بنونیست^۸، ۱۹۴۸: ۱۱-۱۳؛ تیشی، ۱۹۹۵: ۱۹-۲۰؛ کیپارسکی^۹، ۲۰۱۶: ۱). شاید عنوان «پسوند اسم فاعل ساز پیش تکیه» برای شکل $-tor$ * و «پسوند اسم فاعل ساز تکیه‌دار» برای شکل $-tér$ * معادل‌های مناسبی برای این دو شکل از پسوند باشند. از این رو، نویسندگان در این مقاله از دو اصطلاح پیش تکیه و تکیه‌دار برای این دو صورت از پسوندهای سازنده اسم فاعل استفاده می‌کنند.

-
1. agent noun
 2. kinship noun
 3. A. Debrunner & J. Wackernagel
 4. M. de Vaan & J. Martínez García
 5. K. Brugmann
 6. E. Tichy
 7. R. S. Beekes
 8. E. Benveniste
 9. P. Kiparsky

۲. پیشینه پژوهش

در مورد کارکرد پسوند -tar- به عنوان پسوند سازنده اسم فاعل پژوهش‌هایی در برخی از زبان‌های هندواروپایی انجام شده است. یک کار مفصل که در مورد زبان ودایی انجام شده اثر تیشی (۱۹۹۵) به نام *اسم فاعل‌های دارای -tar- در ودایی* است. دیرونر و واکرناگل (۱۹۵۴)، که در جلد دوم کتاب *دستور زبان هندی باستان* به بررسی همهٔ پسوندهای ودایی پرداخته، پسوند -tar- را نیز بررسی کرده است. تحلیل دیرونر و واکرناگل به تفصیل تحلیل تیشی نیست، اما نظرات دیرونر و واکرناگل تا حد زیادی با نظرات تیشی همسانی دارد. بنونیست (۱۹۴۸) در کتاب خود، *اسم فاعل و/اسم مصدر در هندواروپایی*، به بررسی اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar- در هندواروپایی و ایرانی باستان پرداخته است، اما نه بر اساس تمامی شواهد موجود در ایرانی باستان، بلکه تنها به برخی شواهد گلچین شده اکتفا کرده است و شاید به همین خاطر نتیجه‌ای که به آن رسیده است کاملاً پذیرفتنی نیست. تاکنون بررسی و تحلیل این پسوند در زبان‌های ایرانی باستان به صورت جداگانه و مفصل و مبتنی بر تمامی شواهد موجود در ایرانی باستان انجام نگرفته است.

۳. روش پژوهش

واضح است که تنها زمانی می‌توان انتظار تحلیل دقیق در مورد اسم فاعل‌ها را داشت که تمام شواهد موجود در زبان موردنظر بررسی گردد. همچنین ویژگی‌های اسم فاعل‌ها باید در بافت جمله بررسی شود. بررسی ساختار نحوی اسم فاعل‌ها در بافت جمله کمک شایانی به تشخیص ویژگی‌های دو نوع اسم فاعل می‌کند. بنابراین، اولین و مهمترین کار بررسی ویژگی‌های نحوی در مورد این اسم فاعل است و بعد از آن باید به بررسی تفاوت‌های معنایی پرداخت. آنچه در این مقاله مدنظر است بررسی کارکرد و ساختار این دو شکل از پسوند بر اساس تمامی شواهد موجود در ایرانی باستان و مقایسهٔ همزمانی با کارکردها و ویژگی‌های آن‌ها در ودایی و در عین حال مقایسهٔ در زمانی آن با سابقهٔ هندواروپایی این پسوند برای تحلیل کارکرد و ساختار آن است.

۴. شرح و تحلیل شواهد

۴-۱. دو شکل از پسوند اسم فاعل ساز در هندوایرانی

در هندوایرانی پسوند -tar- سازنده اسم فاعل با توجه به جایگاه تکیه به دو دستهٔ پیش‌تکیه (-tar) و تکیه‌دار (-târ) تقسیم می‌شود. این اسم فاعل‌ها (هم شکل پیش‌تکیه و هم تکیه‌دار) از لحاظ نحوی گاهی همراه یک وابسته^۱ می‌آیند. اگر اسم فاعل دارای وابسته باشد، با توجه به اینکه اسم فاعل پیش‌تکیه باشد یا تکیه‌دار، وابسته متفاوت خواهد بود. وابسته اسم فاعل پیش‌تکیه در

1. complement

اکثر مواقع در حالت رای‌ی^۱ و وابسته اسم فاعل تکیه‌دار در اکثر مواقع در حالت اضافی^۲ است (بنونیست، ۱۹۴۸: ۱۱؛ دبرونر و واکرناگل، ۱۹۵۴: ۶۸۲؛ تیشی، ۱۹۹۵: ۲۰؛ کیپارسکی، ۲۰۱۶: ۸)؛ مثال از ودایی:

اسم فاعل پیش‌تکیه دارای وابسته رای‌ی:

1. RV I 178, 3 b

śrōtā hāvam nādhmānasya kārōḥ
nom.sg.m acc.sg.m

«(این‌دره) که گوش فرا می‌دهد به صدای (فرد) رنج‌کشیده (= گوش‌فرا دهنده است صدای .. را).»^۳

اسم فاعل śrōtā (>śrōtar) دارای وابسته رای‌ی hāvam (>hāva) است.

اسم فاعل تکیه‌دار دارای وابسته اضافی:

2. RV V 42, 7 a

sanitāram dhānānām
acc.sg.m gen.pl.m

«(بره‌سپتی که) به‌دست‌آورنده هدیه‌ها (است).»

اسم فاعل sanitāram (>sanitṛ) دارای وابسته اضافی dhānānām (>dhāna) است.

۲-۴. ویژگی‌های ساخت‌واژی اسم فاعل دارای پسوند -tar-

در هندوایرانی، پسوند -tar- در اکثر مواقع به درجه متوسط یا افزوده ریشه^۴ یا ماده می‌چسبد؛ به عنوان مثال در ودایی hantar-, hantār- «زننده، کشنده» (= اوستایی -jantar, فارسی باستان -ja^atar-). اما گاهی اسم فاعل‌ها بر روی درجه ضعیف هم ساخته می‌شوند؛ به عنوان مثال در ودایی dīvitar- «بازیکن» (>dīvyate) یا īsitar- «ارباب» (>īse) (دبرونر و واکرناگل، ۱۹۵۴: ۶۶۹ و ۶۷۸؛ تیشی، ۱۹۹۵: ۳۲ و ۴۱-۴۴).

1. accusative

2. genitive

۳ در ترجمه عبارات ریگ‌ودا، بیشتر از ترجمه‌های تیشی (۱۹۹۵) و جمیسون و بررتون (۲۰۱۴) S.W. Jamison & J.P. Brereton پیروی کرده‌ایم. عبارات اوستایی از تصحیح گلدنر (K.F. Geldner) (۱۸۸۹) نقل شده است، مگر آنجا که ضبط دیگری پذیرفته شده و ذکر شده باشد.

4. full grade

در ایرانی باستان دو اسم فاعل -ābərətār «آورنده، خادم» (یشت ۱۷ بند ۱۴) و -frabərətār «یکی از روحانیون به جا آورنده مراسم یسنه» (وندیداد ۵ بند ۵۷، ۵۸) که بر روی درجه ضعیف ساخته شده‌اند ممکن است به دلیل اشتباه در هنگام انتقال متن به این صورت آمده باشند، زیرا در جمله‌ای که اسم فاعل -ābərətār به کار رفته است فعل -nibərəθa- نیز به کار رفته و در جمله‌ای که -frabərətār به کار رفته فعل جمله -ābərət- است که هر دو درجه ضعیف دارند. به عبارتی ممکن است این دو اسم فاعل به قیاس با فعل جمله در درجه ضعیف ثبت شده باشند. در ایرانی باستان تنها موردی که همزمان هر دو شکل قوی و ضعیف از یک اسم فاعل وجود دارد اسم فاعل -bāšār «سوار» است که شکل ضعیف آن به صورت -ābərətār است^۱ (دبرونر، ۱۹۵۴: ۶۷۰؛ تیشی، ۱۹۹۵: ۴۴-۴۵).

ساخت اسم فاعل از ماده سببی^۲ دارای ماده ساز -āya- به صورت -ayitār- است. در دوران ابتدایی ودایی اسم فاعل‌هایی که -ayitār- داشته باشند اندک بودند. تنها دو نمونه از اینگونه اسم فاعل‌ها در ریگ‌ودا موجود است. زمانی استفاده از این پسوند ترکیب شده با -aya- زیاد شده که پسوند -ana- کاربرد خود را به عنوان پسوند اسم فاعل ساز از دست داده بوده است. در چند کلمه -itār- به جای -ayitār- آمده است، مثلاً -pavitār- یا -janitār- در ایرانی باستان شواهدی از اسم فاعل دارای پسوند ترکیب شده -ayitar- وجود ندارد. در ایرانی باستان اگر اسم فاعل از ماده سببی ساخته شود پسوند -aya- می‌افتد و اسم فاعل از درجه قوی ماده سببی ساخته می‌شود، مانند -aiβiāxštar- «نظاره‌کننده» که از ماده سببی -aiβiiaxšaiia- ساخته شده، اما پسوند سببی ساز حذف شده است (دبرونر و واکرناگل، ۱۹۵۴: ۶۷۷-۶۷۸؛ تیشی، ۱۹۹۵: ۳۸-۳۹).

گاهی در میان پسوند -tar- و ریشه یک مصوت میانجی i قرار می‌گیرد؛ مثلاً در ودایی -vardhitṛ, véditṛ. در ریشه‌هایی که به مصوت ختم می‌شوند (بجز آن‌هایی که به i ختم می‌شوند) معمولاً مصوت میانجی i نمی‌آید. گاهی پیش از پسوند -tar- ممکن است که u یا ū ظاهر شود؛ به عنوان مثال در ودایی u در -tarutṛ, dhānutṛ و ū در -sānutṛ؛ در -varūtṛ؛ در -manotṛ و

۱- در مورد سه کلمه -yūxta, aiβiṣasta, niṭaxta- که بر روی درجه ضعیف ساخته شده‌اند نظرات محققین متفاوت است. بارتولومه (۱۹۶۱: ۹۵ و ۱۰۸۲ و ۱۳۰۱) آن‌ها را مصدر در نظر گرفته است. تیشی (۱۹۹۵: ۴۴) آن‌ها را اسم فاعل دانسته است، یعنی -yūxtar-, aiβiṣastar-, niṭaxtar- (البته اسم فاعل دانستن این سه کلمه یک مشکل دارد و آن صرف غلط این کلمات است). کلنز به نقل از پیرار (۲۰۰۶: ۸۶) معتقد است که هر سه کلمه، اسم‌های مختوم به پسوند -ti- هستند که در حالت دری مفرد صرف شده‌اند و گویا نظر کلنز درست‌تر از سایرین است. این سه کلمه در یسن ۱۱ بند ۲ با هم آمده‌اند:

aspō bāšārēm zauuaiti mā buiā auruuatām yūxta, mā auruuatām aiβiṣasta, mā auruuatām niṭaxta

«اسب سوار را نفرین کند که نباشی به بستن اسبان به گردونه، نباشی به برنشستن اسبان، نباشی به لگام زدن بر اسبان (... مباد که تو اسبان را به گردونه ببندی، مباد که بر اسبان برنشینی، مباد که بر اسبان لگام زنی).

حالت قوی‌شدهٔ u که o است آمده است. یا به عنوان مثال در اوستایی *manaοθrī* که شکل *manuθrī* هم دارد. در ریگ‌ودا در یک یا دو مورد به جای پسوند *-tar-* شکل *-tur-* آمده است: *sthātūr* و *yamītūr* (ویتن^۱: ۱۸۹۶: ۱۴۰؛ دیبرون و واکرناگل، ۱۹۵۴: ۶۷۵-۶۷۶).

اسم فاعل‌هایی که در ایرانی، باستان، بر روی درجهٔ ضعیف ساخته شده‌اند عبارتند از:

aiþiſtar, ābərətār- (& frabərətār), āfrītar-, vītar-

۳-۴. ساختار نحوی اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar-

۱-۳-۴. ساختار نحوی اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar- در ودایی

همانطور که پیش‌تر گفته شد، اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar- دارای دو حالت پیش‌تکیه و تکیه‌دار هستند. این جابجایی در جایگاه تکیه در اسم فاعل‌ها نه تنها باعث تغییرات در صرف^۲ این کلمات می‌شود، بلکه در ساختار نحوی^۳ بافتی که این اسم فاعل‌ها در آن به کار رفته‌اند نیز تاثیر می‌گذارد (بنونیست ۱۹۴۸: ۱۱-۱۳؛ دبرونر و واکرناگل ۱۹۵۴: ۶۸۰؛ تیشی ۱۹۹۵: ۳۳۱-۳۴۵؛ کیارسکه ۲۰۱۶: ۸).

گاهی اسم فاعل همراه یک وابسته می‌آید. اگر اسم فاعل پیش تکیه باشد معمولاً وابسته آن در حالت رایی است و اگر اسم فاعل تکیه‌دار باشد معمولاً وابسته آن در حالت اضافی است. مثال از ودایی:

اسم فاعل پیش تکیه دارای وابسته رای:

3. RV II 41, 2 c

<u>gántāsi (gántā-asi)</u>	sunvató	<u>grhām</u>
nom.sg.m		acc.sg.m

«(وِیو) تو معروف هستی به آمدن به خانه فشارنده هوم (= تو آینده هستی ...)»

اسم فاعل gántā (gántar- >) دارای وابسته رایِ gr̥hām (gr̥há- >) است.

4. RV VI 23, 3 c

<u>kārtā</u>	vīrāya sūṣvaya	<u>ulokām</u>
nom.sg.m		acc.sg.m

dāta vāsu stuvaté kīraye cit
nom.sg.m acc.sg.n

1 W. D. Whitney

1. declension
2. declension

صحابی و قائم مقامی | ۱۱

«(ایندره است) که برای مردی که مرتباً هوم را می‌فشارد فضای آزاد ایجاد می‌کند؛ که به فرد ستاینده، حتی به افراد پست، (پاداش) نیک می‌دهد.»

اسم فاعل *kārtā* (> *kārtar*) دارای وابسته رای *ulokām* (> *ulokā*) و اسم فاعل *dātā* (> *dā*)
tar- دارای وابسته رای *vāsu* (> *vāsu*) است.

اسم فاعل تکیه‌دار دارای وابسته اضافی:

5. RV V 42, 7 a

úpa stuhi prat^hamám ratnad^héyam bḥaspátim sanitāram dhánānām
 acc.sg.m gen.pl.m

«بستای بره‌سپتی را، نخستین بخشنده پاداش‌ها را، به‌دست‌آورنده (برنده) هدیه‌ها (ثروت) را.»

اسم فاعل *sanitāram* (> *sanitf*-) دارای وابسته اضافی *dhánānām* (> *dhána*) است.

6. RV II 33, 7 c

apabhartā rāpaso daívyasya
 nom.sg.m gen.sg.n

«(ای رودره، کجاست دست تو) که دوردارنده ناتوانی‌ای است که از خدایان می‌آید؟»

اسم فاعل *apabhartā* (> *apabhartār*-) دارای وابسته اضافی *rāpaso* (> *rāpas*) است.

7. RV X 24, 3 a-c

yás pátir vāryānām ási radhrásya coditā índra stotṛnām avitā
 gen.sg.m com.sg.m gen.pl.m nom.sg.m

«ای ایندره، تو که هستی صاحب بخشش‌ها (چیزهای گزیدنی)، هدایت‌کننده فرد مخلص (نیروبخش فرد ضعیف) و یاری‌دهنده ستاینندگان.»

اسم فاعل *coditā* (> *coditār*-) دارای وابسته اضافی *radhrásya* (> *radhrā*) و اسم فاعل *avitā* (> *avitār*-) دارای وابسته *stotṛnām* (> *stotār*) است.

۱-۳-۴. اسم فاعل‌های دارای دو شکل پیش‌تکیه و تکیه‌دار

گاهی برخی اسم فاعل‌ها هم دارای شکل پیش‌تکیه‌اند و هم تکیه‌دار. در این موارد نیز، طبق قاعده، شکل پیش‌تکیه همراه وابسته رای و شکل تکیه‌دار همراه وابسته اضافی به کار می‌رود؛

مثال از ودایی:

hántar- /hantár-:

8. RV IV 17, 8 c

índram hántā yó vṛtrám
nom.sg.m acc.sg.m

«(ایندره) کشنده ورتره (= ایندره که ورتره را می‌کشد).»

اسم فاعل hántā (> hantár-) دارای وابسته vṛtrám (> vṛtrá-) است.

9. RV IX 88, 4 a

índro hantā vṛtrānām asi
nom.sg.m gen.pl.m

«ای ایندره، تو شکننده مقاومت‌ها هستی.»

اسم فاعل hantā (> hantár-) دارای وابسته vṛtrānām (> vṛtrá-) است.

dártar- /dartár-:

10. RV VI 66, 8 c

sá vrajám dártā
acc.sg.m nom.sg.m

«او درهم‌شکننده است آغل گاو را.»

اسم فاعل dártā (> dártar-) دارای وابسته vṛjám (> vṛjá-) است.

11. RV VIII 98, 6 a

índra dartā purám ási
nom.sg.m gen.pl.f

«(ای ایندره) تو درهم‌شکننده دژهایی.»

اسم فاعل dartā (> dartár-) دارای وابسته purám (> púr-) است.

۲-۱-۳. شواهد خلاف قاعده

پیش‌تر گفته شد که اسم فاعل پیش‌تکیه با وابسته رایبی می‌آید و اسم فاعل تکیه‌دار با وابسته اضافی. گاهی پیش می‌آید که اسم فاعل پیش‌تکیه، خلاف قاعده، به همراه وابسته اضافی و اسم فاعل تکیه‌دار همراه وابسته رایبی می‌آید.

صحابی و قائم مقامی | ۱۳

اسم فاعل‌های پیش‌تکیه که به جای وابسته رای، وابسته اضافی گرفته‌اند:
در متون ودایی، در ۱۵ شاهد، اسم فاعل پیش‌تکیه به جای وابسته رای، وابسته اضافی گرفته
است (تیشی، ۱۹۹۵: ۳۶۲-۳۶۷)، مانند:

12. RV I 124, 5 a

gávām jānitṛī akṛta prá ketúm
gen.pl. nom.sg.f

«زاینده (= مادر) گاوها روشنی خود را آشکار کرد.»

اسم فاعل jānitṛī (شکل مؤنث اسم فاعل -jānitar-) دارای وابسته gávām (> gáv-) است.

13. RV I 36, 13 a-c

ūrdhva ū śu ṇa ūtāye tiṣṭhā devó ná savitā ūrdhvo vājasya sānitā
gen.sg.m nom.sg.m

«فراز ایستد برای یاری ما، مانند خدای سویترا، فراز ایستد چون به دست‌آورنده (یا برنده) پاداش
(یا پیروزی).»

اسم فاعل sānitā (> sānitar-) دارای وابسته vājasya (> vāja-) است.

14. RV I 66, 3 a

jētā jānānām
nom.sg.m gen.pl.

«پیروز بر مردمان»

اسم فاعل jētā (> jētar-) دارای وابسته jānānām (> jāna-) است.

15. RV VIII 24, 17 a

índra sthātār harīnām
voc.sg.m gen.pl.m

«ایندره، ای گردونه‌ران اسبها»

اسم فاعل sthātār (> sthātār-) دارای وابسته harīnām (> hāri-) است.

اسم فاعل‌های تکیه‌دار که به جای وابسته اضافی، وابسته رای گرفته‌اند:
در بیست شاهد (که نوزده شاهد آن از ریگ‌ودا است) اسم فاعل تکیه‌دار با وابسته رای به کار
رفته است (تیشی، ۱۹۹۵: ۳۷۰-۳۶۲)؛ از آن جمله:

16. RV VII 57, 2 a

nicetáro hí marúto gr̥nántam
nom.pl.m acc.sg.m/n

«همانا مروت‌ها دریابنده هستند ستاینده را.»

اسم فاعل nicetáro (> nicetár-) دارای وابسته gr̥nántam (> gr̥nánt- > gir-) است.

17. RV VIII 2, 36 c

satyò avitá vidhántam
nom.sg.m acc.sg.m

«(اینده) یاری‌کننده راستین است ستاینده را.»

اسم فاعل avitá (> avitár-) دارای وابسته vidhántam (> vidhánt-) است.

18. RV IV 20, 8 a

íkṣe rāyāḥ kṣáyasya carṣaṇīnām utá vrajám apavartási (apavartá-asi) gónām
acc.sg.m nom.sg.m

«(ای اینده) سروری دارای بر ثروت، بر خانه، بر مردم و گشاینده‌ای آغل گاوها را.»

اسم فاعل apavartá (> apavartár-) دارای وابسته vrajám (> vrajá-) است.

19. RV X 46, 1 c

yantá vásūni vid^haté tanūpāḥ
nom.sg.m acc.pl.n

«(اگنی) بخشنده است پاداش‌ها (دارایی‌ها) را به کسی که او را می‌ستاید و پاینده تن اوست.»

اسم فاعل yantá (> yantár-) دارای وابسته vásūni (> vásu-) است.

۲-۳-۴. ساختار نحوی اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar- در ایرانی باستان

در ایرانی باستان جایگاه تکیه کلمات روشن نیست. بنابراین نمی‌توان به راحتی دو شکل پیش‌تکیه و تکیه‌دار را مشخص کرد. اما با توجه به اینکه این دو شکل از اسم فاعل با دو نوع وابسته متفاوت به کار می‌روند، بررسی وابسته‌های اسم فاعل‌ها در ایرانی باستان ممکن است بتواند برای تشخیص تمایز این دو شکل از اسم فاعل کمک‌کننده باشد. بررسی شواهد ایرانی باستان نیز نشان می‌دهد که اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar- اگر وابسته‌ای داشته باشند به صورت اضافی یا رایی است (و در ۲ مورد استثنا وابسته برایی گرفته‌اند). تمامی شواهد مربوط به اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar- ۶۰ مورد است که از این تعداد ۷ مورد دارای وابسته رایی، ۲۰ مورد دارای وابسته اضافی، ۴

acaētar-, apātar-, aibi.jarētar-, aiβištār-, daŋhuš.aiβištār-, afryō.zaotar-, astar-, ābərətar-, āfrītar-, upa.sraotar-, jantar-, dauštār-, dātar-, dužzaotar-, dūraē.darštār-, dūraē.darštārəma-, ǧbarəxštār-, ǧrātar-, ǧrāto.təma-, pātar-, paiti.fraxštār-, paitiiāstar-, pouru.darštār-, baxtar-, baoxtar-, barəθrī-, bāšar-, fradaxštār-, frabərətar-, framarətar-, framātar-, fravarətar-, frasāstar-, frašō.carətar-, naēnaēstār-, nipātar-, nišharətar-, manaəθrī-, maraxtar-, marəxštār-, yaštār-, yaoždātār-, varštār-, vaštār-, vāstar-, vītar-, vīdaētar-, raǧaēštār-, sāstar- (sātar-, sāθr-), sāštō.karšta-, maš̌iio.sāsta.sāštōtəma-, staotar-, spaštār-, zoatar-, zbātār-, žnātār-, hamaēstar-, harətar-, āsnatar-, x^vāšar-

از تمامی شواهد ایرانی باستان از اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar، ۷ اسم فاعل با وابسته رایج آمده‌اند:

astar-:

<u>asta</u>	<u>išum</u>
nom.sg.m	acc.sg.m

«پرتاب‌کننده تیر را (=پرتاب‌کننده تیر)»

اسم فاعل دارای وابسته رای *išum* (> *išav-*) است. معادل ودایی این اسم فاعل -*ásti-* است. از آنجایی که معادل ودایی این اسم فاعل نیز پیش تکیه است، مطابقت نحوی بین شکل ودایی و ایرانی باستان وجود دارد.

21. Yt. 17, 14

aēšam	<u>ərəzatəm</u>	<u>zaranim</u>	<u>ābərəta</u>
	acc.sg.n	acc.sg.n	nom.sg.m

«آورندهٔ نقره و زر است برای آنها.»

اسم فاعل دارای دو وابسته رای *ərəzatəm* (> *ərəzata-*) و *zaranim* (> *zaranya-*) است.

معادل ودایی از این اسم فاعل دارای پیشوند وجود ندارد، اما شکل بدون پیشوند به دو صورت پیش‌تکیه و تکیه‌دار وجود دارد. اسم فاعل پیش‌تکیه -bhārtar به معنای «حامله، باردار» و اسم فاعل تکیه‌دار -bhartṛ به معنای «حمل‌کننده، برنده» است (در ودایی با وابسته اضافی آمده است). اگر شکل پیش‌تکیه پیشوند بگیرد -ābhartar* و اگر شکل تکیه‌دار پیشوند بگیرد -ābhartār* خواهیم داشت. اسم فاعل اوستایی با شکل تکیه‌دار ودایی از لحاظ معنایی مطابقت دارد، یعنی ābhartār*، که این شکل اگر وابسته‌ای می‌داشت، قاعدتاً وابسته اضافی باید می‌گرفت. اسم فاعل ābərətār را چه با شکل بدون پیشوند در ودایی مقایسه کنیم چه با شکل فرضی دارای پیشوند، مطابقت با ودایی وجود ندارد.

dauštar:-

22. DB 4, 56 = DB 4, 74

Ahurmazdā ṣuvām duštā biyā
acc.sg. nom.sg.m

«هورهمزدا تو را دوست باد.»

اسم فاعل دارای وابسته رایبی ṣuvām (> tuvam) است.

در ودایی دو شکل پیش‌تکیه و تکیه‌دار از این اسم فاعل وجود دارد. دبرونر و واکرناگل (۱۹۵۴: ۶۸۴) شکل پیش‌تکیه این اسم فاعل یعنی -jōštar را یک ویژگی ذاتی خدایی^۱ دانسته و شکل تکیه‌دار یعنی -jōštṛ را «دوستدار، عاشق؛ حامی» معنا کرده است. مایرهورفر^۲ (۱۹۹۲: ج ۱، ۵۹۹) شکل پیش‌تکیه را «عاشق؛ کسی که عاشق کسی دیگر است؛ کسی که مشتاق چیزی است» معنا کرده است و در مورد شکل تکیه‌دار چیزی نگفته است. تیشی (۱۹۹۵: ۷۶) نیز تنها شکل پیش‌تکیه را آورده است و یک ویژگی ذاتی خدایی به معنای حامی و نگهدارنده معنا کرده است. کنت^۳ (۱۹۵۰: ۱۸۹) این کلمه را «دوست» معنا کرده و معادل سنسکریت را -jōštār «دوستدار؛ کسی که عاشق کسی دیگر است» دانسته است. تنها کنت است که معادل این اسم فاعل را حالت تکیه‌دار در نظر گرفته است، اما با توجه به وابسته رایبی که این اسم فاعل در ایرانی باستان گرفته است (مثال ۲۳) این معادل نمی‌تواند درست باشد. از طرفی، از لحاظ معنایی نیز -dauštar در ایرانی باستان (مثال ۲۲) صفتی منسوب به هورهمزدا را بیان می‌کند. بنابراین هم از لحاظ معنایی و هم نحوی معادل ودایی -jōštar با شکل ایرانی باستان مطابقت دارد.

1. permanent attributes of a deity

2. M. Mayrhofer

3. R. G. Kent

ṡrāto.tāma-:

23. Yt. 11, 3

sraoṡō aṡiiō driyūm ṡrātōtāmō¹
acc.sg.m nom.sg.m

«سروش همراه با اشی که به بهترین وجه از درویش محافظت می کند. (= محافظت کننده ترین است درویش را)»

اسم فاعل دارای وابسته رای (driyūm > driyav-) است.

این اسم فاعل صفت عالی ساخته شده بر روی اسم فاعل -ṡrātar- «نگهبان، حامی» (معادل ودایی: trātār) است. شکل صفت عالی این اسم فاعل معادل ودایی ندارد. اگر معادل را بازسازی کنیم، اینگونه است: -trātātama*^۲. اگر این شکل بازسازی شده را بپذیریم، یعنی مطابقت نحوی بین ودایی و ایرانی باستان وجود دارد.^۳

varṡtar-:

24. Vd. 15, 13

puṡrām aēm narō⁴ varṡta
acc.sg.m nom.sg.m

«این مرد فرزند را والد است.»

اسم فاعل دارای وابسته رای (puṡrām > puṡra-) است.^۵

vītar-:

25. Yt. 17, 12

taxmēm staotārēm vazənti āsu.aspēm dərəzi.raṡēm tiṡi.arṡtīm darəya.ārəṡtaēm
xṡuuṡi.iṡūm parō.kəuuīdēm

۱- صرف اسم فاعل -ṡrātōtāma- در این بند به صورت مفرد است (ṡrātōtāmō) اما شکل درست برای حالت جمع باید ṡrātōtāma می شد.

۲- صفات عالی ترکیب شده با اسم فاعل دارای پسوند -tar- دارای صرف اکرواستاتیک هستند (تیشی، ۱۹۹۵: ۴۸ و ۷۵).

۳- پیش از این پسوندهای سازنده صفات عالی، ستاکهایی که تغییر درجه مصوتی را می پذیرند به صورت ضعیف می آیند. البته استثناهایی نیز هست؛ مثلاً در اسم فاعل -ṡrātō.tāma-، درجه قوی اسم فاعل آمده است (ویتنی، ۱۸۹۶: ۱۷۵-۱۷۶).

۴- شکل معمول نهادی مفرد از -nar- به صورت nā است، اما گاهی -nar- به صرف تماریک رفته است و شکل نهادی مفرد آن narō شده است.

۵- این اسم فاعل معادل ودایی ندارد. از این ریشه مشتقات بسیار اندکی در ودایی مانده و به صورت فعل نیز در آن زبان کاربرد ندارد.

vītārəm paskāṭ hamərəθəm
acc.sg.m acc.sg.m

«(اسبان) ستاینده دلیر را به حرکت درمی‌آورند، (آن ستاینده) دارای اسبان تند، دارای گردونه استوار، دارای تیرهای تیز، دارای نیزه بلند، دارای تیر تندپران و از دور زنده را که همال (دشمن) را از پی دنبال می‌کند (دنبال‌کننده است دشمن را از پی).»^۱

اسم فاعل دارای وابسته رای hamərəθəm (> hamərəθa-) است.^۲

zaotar-

26. Yt. 10, 120

miθrō vīspē mazdaiiasnanəm yəm ašəonəm ərəðβāca kərəθβāca

haomō āuuistō aiβi.vistō yā zaota fracā yazānte aiβica vaēdaiiānte
acc.pl.f nom.sg.m

«مهر افزاینده و نگهدارنده همهٔ مزدیسنان اشون است. هوم پرستیده‌شده و نثارآورنده‌شده، زوتر است (= فدیهدهنده است) آن (زوه‌هایی) را که آن‌ها را (مزدیسنان) نثار کرده‌اند و بخشیده‌اند.»
اسم فاعل دارای وابسته رای yā (ضمیر موصولی) است.

معادل ودایی این اسم فاعل تنها به صورت پیش‌تکیه -hótar است، یعنی تطابق بین ودایی و ایرانی باستان وجود دارد (بارتولومه، ۱۹۶۱: ۱۶۵۲؛ تیشی، ۱۹۹۵: ۳۵، ۴۹، ۵۵؛ گرشویچ، ۱۹۵۹: ۲۷۳-۲۷۱؛ مایرهورفر، ۱۹۹۶: ج ۲، ۸۲۱).

اسم فاعل تکیه‌دار دارای وابسته اضافی:

از تمامی شواهد ایرانی باستان مربوط به اسم فاعل دارای پسوند -tar، ۲۰ مورد دارای وابسته اضافی هستند:

acaētar-, aibi.jarətar-, θβarəxštar-, θrātar-, paītiāstar-, baxtar-, baoxtar-, barəθrī-, fradaxštar-, framarətar-, naēnaēstār-, nišharətar-, manaoθrī-, maraxtar-, marəxštar-, yaštar-, yaoždātār-, sāstar-, staotar-, harətar-

چند مورد از شواهد اسم فاعل دارای وابسته اضافی در زیر آمده است:

۱- منظور از مرد ستاینده مردی است که ایزد ارد را ستایش می‌کند.

۲- بنونیست (۱۹۴۸: ۱۹) vītar- را شکل ساده‌شدهٔ vaētar- می‌داند. این اسم فاعل معادل ودایی ندارد، اما فعل‌های vēti و vyānti در ودایی کاربرد دارد (مایرهورفر، ۱۹۹۶: ج ۲، ۵۱۰؛ دووان، ۲۰۰۳: ۲۴۵).

acaētar- (= ācaētar-):^۱

28. Yt. 10, 26

acaētarəm miθrō.drujaṃ mašiiānaṃ
nom.sg.m gen.pl.m

«(مهر که) از مردمان پیمان شکن انتقام می گیرد.»

اسم فاعل وابسته اضافی mašiiānaṃ (> mašiiā-) دارد.

معادل ودایی این اسم فاعل -cetī- (از ریشه -kāy «انتقام گرفتن») است و بنابراین بین آن دو مطابقت است (بارتولومه، ۱۹۶۱: ۵۱؛ دبرونر و واکرناگل، ۱۹۵۴: ۶۷۱).

maraxtar-:

29. Y. 32, 13

aṇhōuš maraxtārō
gen.sg.m nom.pl.m

«تباه کننده هستی (میراننده هستی)»

اسم فاعل دارای وابسته اضافی aṇhōuš (> ahu-) است. این اسم فاعل معادل ودایی ندارد.

baxtar-:

30. Yt. 8, 1

yazāi šōiθrahe baxtārəm tištrīm stārəm zaoθrābiiō
gen.sg.n acc.sg.m

«خواهم ستود بخش کننده منزلگاه را، ستاره تشتر را، با زوهرها»

اسم فاعل دارای وابسته اضافی šōiθrahe (> šōiθra-) است. این اسم فاعل معادل ودایی ندارد.

31. Y. 31, 17

zdī nō mazdā ahurā vaṇhōuš fradaxštā mananḥō
nom.sg.m gen.sg.n

«تو ای اهورامزدا، آموزگار اندیشه نیک باش برای ما (= آموزگاری که مطالبش را از وهومنه گرفته و به ما می دهد)»

۱ - کوتاه شدن پیشوند a در جایگاه ابتدایی کلمه، صرفاً یک شکل متاخر است (دووان، ۲۰۰۳: ۱۳۴).

اسم فاعل دارای وابسته اضافی *manahō* (> *manah-*) است.^۱ این اسم فاعل معادل ودایی ندارد.

۱-۲-۳-۴. موارد دارای دو نوع وابسته اضافی و رای

به دلیل ابهام تکیه در ایرانی باستان نمی‌توان اسم فاعل‌ها را با توجه به جایگاه تکیه تقسیم‌بندی کرد. در مواردی که شکل ودایی اسم فاعل وجود دارد، خصوصاً اگر دو شکل پیش‌تکیه و تکیه‌دار آن وجود داشته باشد، می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که مانند ودایی اسم فاعل دارای وابسته رای ایرانی باستان از شکل پیش‌تکیه و اسم فاعل دارای وابسته اضافی از شکل تکیه‌دار آمده است. تعداد مواردی که در ایرانی باستان، یک اسم فاعل همزمان دارای وابسته اضافی و رای است تنها ۴ مورد است که عبارتند از:

jantar-, *dātar-*, *nipātar-*, *hamaēstar-*

jantar-:

این اسم فاعل در یک شاهد با وابسته رای و در ۳ شاهد با وابسته اضافی آمده است.

معادل ودایی این اسم فاعل به دو صورت پیش‌تکیه و تکیه‌دار (*hantār-*, *hāntar-*) وجود دارد و هم با وابسته رای و هم با وابسته اضافی به کار رفته است (تیشی، ۱۹۹۵: ۳۳، ۸۳، ۲۶۶، ۳۳۴، ۳۶۸).

32. Yt. 17, 12

vītārəm paskāt hamərəθəm *jantārəm* *parō* *dušmainiiūm*
acc.sg.m acc.sg.m

«(مرد سرودگوی دلیر را که) همال را از پشت سر دنبال کند (دنبال‌کننده است همال را) و دشمن را از پیش‌رو نابود می‌کند (کشنده است دشمن را).»

اسم فاعل دارای وابسته رای *dušmainiiūm* (> *dušmanyav-*) است.

33. Y. 57, 15

yō *janta* *daēuuaiiā* *drujō aš.aojaṇhō ahūm.mərəncō*
nom.sg.m gen.sg.f

«(سروش را می‌ستاییم) که زننده دیو دروغ بسیار نیرومندِ میراننده هستی است.»

۱- ایسن ۱۹ بند ۱۳ نیز همانند یسن ۳۱ بند ۱۷ است، فقط وابسته اسم فاعل به جای حالت اضافی به صورت برایی آمده است: *fradaxštārəm manahē* «آموزگار منش (نیک است)». توجه این مطلب در صفحات بعدی در بخش ۲-۳-۲ توضیح داده شده است.

اسم فاعل دارای وابسته اضافی dāēuuaiiā (dāēuuā-) است.

dātar-, dā9r-:

این اسم فاعل در ۵ شاهد با وابسته رایبی و در ۱۲ شاهد با وابسته اضافی آمده است.

اسم فاعل dātar- از ریشه dā- ساخته شده است. در ایرانی باستان دو فعل dā- داریم. یکی به معنای «دادن، بخشیدن» که معادل ودایی آن dā- است (هندواروپایی: deh_3)، یکی به معنای «وضع کردن، نهادن» که معادل ودایی آن dhā- است. اسم فاعل dātar- در ایرانی باستان در برخی از موارد از dā- به معنای «دادن» و در برخی دیگر از شواهد از dhā- به معنای «نهادن» است.

معادل ودایی اسم فاعل dātar- به دو صورت است: dātār- «بخشنده» / dhātār- «واضع، خالق». با توجه به شواهد اوستایی به نظر می‌آید که اسم فاعل dātar- هرگاه معنای «بخشیدن» دارد وابسته رایبی می‌گیرد و هنگامی که معنای «آفریدن» دارد وابسته اضافی می‌گیرد. به عبارت ساده‌تر، اسم فاعل dātar- «بخشنده، دهنده» معادل dātār- ودایی و اسم فاعل dātar- «آفریننده» معادل dhātār- ودایی است.

34. Yt. 5, 19

jaiḍiiantāi dā9riš āiaptəm
nom.sg.f acc.sg.n

«(تو) حاجت را به خواهنده آن می‌بخشی (دهنده حاجت به خواهنده‌ای).»

اسم فاعل dā9riš دو وابسته دارد که وابسته مستقیم (اولیه) حالت رایبی (= āiaptəm) و وابسته غیرمستقیم (ثانویه) حالت برایی (= jaiḍiiantāi) دارد.

35. Vd. 22, 1

azəm yō dāta vanhuuam
nom.sg.m gen.pl.n

«من که آفریدگار موجودات خوبم.» اسم فاعل دارای وابسته اضافی (vanhav-) است.

nipātar-:

این اسم فاعل در ۱ شاهد با وابسته رایبی و در ۵ شاهد با وابسته اضافی آمده است.

36. Yt. 14, 57

haoməm vərəθrājanəm baire nipātārəm vohu baire
acc.sg.m acc.sg.n

«هوم پیروزمند را با خود می‌برم، نگهبانِ نیکی را با خود می‌برم.»

اسم فاعل دارای وابسته رای vohu (> vohu-) است. حالت رای وابسته احتمال دارد تحت تاثیر جزء اول جمله، وابسته رای گرفته باشد.

37. Yt. 10, 54

azəm vīspanəm dāmanəm nipāta ahmi
gen.pl.n nom.sg.m

«من نگهبان همهٔ آفریدگان هستم.»

اسم فاعل دارای وابسته اضافی dāmanəm (> dāman-) است.

hamaēstar-:¹

این اسم فاعل در ۱ شاهد با وابسته رای و در ۵ شاهد با وابسته اضافی آمده است.

38. Yt. 18, 1

āzīm hamaēstārəm dušmainiiūm hamaēstārəm
acc.sg.m acc.sg.n acc.sg.m acc.sg.n

«(من بیافریدم فره ایرانی) درهم‌شکنندهٔ از راه، درهم‌شکنندهٔ دشمن را»

اسم فاعل اول وابسته رای āzīm (> āzi-) و اسم فاعل دوم نیز وابسته رای dušmainiiūm (> dušmainiiu-) دارد.

39. Y. 48, 12

tōi zī dātā hamaēstārō aēšmahiiā
nom.pl.m gen.sg.m

«آنان هر آینه نهاده شده‌اند که همیستاران خشم باشند.» اسم فاعل دارای وابسته اضافی aēšmahiiā (> aēšma-) است.

۱- کلنز (۱۹۹۰: ۳۲۷) ساخت این اسم را از ham + miθ می‌داند.

۲-۳-۴. موارد خلاف قاعده

در ایرانی باستان این ۲ اسم فاعل وابسته برای گرفته‌اند: -pātar, -paiti.fraxštar.

pātar-:

معنای کلمه «نگهبان» است. معادل ودایی آن به دو صورت پیش‌تکیه و تکیه‌دار -pātar و -pātār کاربرد دارد. در ایرانی باستان این اسم فاعل در ۳ شاهد آمده است. یک مورد بدون وابسته، یک مورد دارای وابسته اضافی، و یک مورد دارای وابسته برای. موارد بدون وابسته در تحلیل ما کاربردی ندارند. دو مورد دیگر در زیر آمده است:

40. Yt. 10, 80

tūm maēθanahe pāta
gen.sg.n nom.sg.m

«تویی نگهبان خانه.»

41. Yt. 14, 57

haoməm vərəθrājanəm baire nipātārəm vohu baire pātārəm tanuiie baire
nom.sg.m dat.sg.f

«هوم پیروزمند را با خود می‌برم، نگهبان دارایی را با خود می‌برم، نگهبان تن را با خود می‌برم.»

paiti.fraxštar-:

معنای کلمه چیزی مانند «مبشر» است. از این اسم فاعل تنها یک شاهد وجود دارد. این اسم فاعل معادل ودایی ندارد.

42. Yt. 13, 91 & 92

paiti.fraxštaca daēnaiiāi yaθ haitinəm vahištaiiāi
nom.sg.m dat.sg.f

«مبشر دین که بهترین (است) در میان (دین‌های) موجود» (مولایی، ۱۳۸۲: ۱۰۴)

علاوه بر این دو مورد، اسم فاعل -zaotar در یشت ۱۰ بند ۸۹ نیز وابسته برای دارد، اما در این شاهد اسم فاعل -zaotar جزء دسته اسم فاعل‌های همراه وابسته برای قرار نمی‌گیرد. توضیحات مربوط به این شاهد در زیر آمده است:

zoatar-:

اسم فاعل *zoatar-* به معنای «روحانی، پیشوا» است و همواره به عنوان لقب روحانی به کار رفته است (تیشی، ۱۹۹۵: ۱۳۸). معادل ودایی آن *hótar-* است.

43. Yt. 10, 89

yim *zaotārəm* *staiiata ahurō mazdā ašauua āsu.yasnəm bərəzi.gāθrəm yazata*
acc.sg.m

zaota *āsuyasnō bərəzi.gāθrō bərəzata vaca*
nom.sg.m

<i>zaota</i>	<i>ahurāi mazdāi</i>	<i>zaota</i>	<i>aməšanəm spəntanəm</i>
nom.sg.m	dat.sg.m	nom.sg.m	gen.pl.m

«او را اهوره‌مزدا به عنوان زوت منصوب کرد، (زوت) چابک‌آیین (ماهر در به جا آوردن مراسم یسنه) و بلندسرود. او به عنوان زوت اهوره‌مزدا و زوت امشاسپندان، زوتی چابک‌آیین و بلندسرود با صدای بلند پرستش کرد (مراسم پرستش را به جا آورد).»

در این بند، چهار بار اسم فاعل *zoatar* آمده است. مورد اول و دوم بدون وابسته هستند. مورد سوم دارای وابسته برای است. مورد چهارم دارای وابسته اضافی است، اما این وابسته‌ها، وابسته‌ای نیستند که موضوع فعل یا عمل زوتر باشند، بلکه تعلق را می‌رسانند و از زمره اضافه ملکی هستند و بنابراین، از بحث اسم فاعل خارج هستند. از طرف دیگر، در کنار یکدیگر قرار گرفتن حالت اضافی و حالت برایی یک اسلوب اوستای قدیم است و به همین خاطر یک اسم فاعل (*zoatar-*) به صورت متوالی دارای دو وابسته متفاوت (اضافی و برایی) است.

یک راه کمک‌کننده برای دانستن دلیل حالت برایی *ahurāi mazdāi* در این عبارت بررسی شواهد دیگری در اوستایی است که دو عبارت *ahura mazda* و *aməša spənta* در کنار هم به کار رفته باشند، اما یکی حالت اضافی و دیگری حالت برایی داشته باشد، ولی همراه اسم فاعل نیامده باشند. اگر اینگونه شواهدی موجود باشد، می‌تواند نشان‌دهنده این اسلوب اوستای قدیم باشد. مواردی که این دو عبارت در کنار یکدیگر به کار رفته‌اند عبارتند از: یشت ۱۰ بند ۸۹، یشت ۱۳ بند ۱۵۷، یشت ۱۵ بند ۴۴، وندیداد ۲۲ بند ۲۶، یسن ۱۲ بند ۱، ویسپرد ۲۴ بند ۳. به صورت کلی در اوستا گاهی حالت برایی در کنار حالت اضافی به کار رفته است (نیز رک کوپیر^۱، ۱۹۸۳:

1 F. B. J. Kuiper

۵۸-۵۹). موارد زیادی از قرار گرفتن حالت برایی و اضافی در کنار یکدیگر وجود دارد. به عبارتی دو توجیه وجود دارد:

۱. حالت اضافی حالت برایی را به سمت خود کشانده است (مانند فارسی باستان)؛
۲. حالت برایی حالت اضافی را به سمت خود کشانده است. شواهد زیر این دو را نشان می‌دهند:

44. Vd. 1, 17
janta aždōiš dahākāi

«کشنده اژی‌دهاک»

در این شاهد یک صفت و موصوف که هر دو باید حالت اضافی داشته باشند، یکی حالت اضافی و دیگری حالت برایی دارد.

45. Yt. 17, 6
aši dāθre vohūm ' x^{var}ənō aēšānān naraṃ

«ای آرد، که به این مردان فره نیک می‌بخشی.»^۲

46. Yt. 15, 44
vohu varəziiāmi daθuṣō ahurāi mazdāi aməšānān spəntanān

«من کار نیک می‌کنم در قبال دادار اورمزد و امشاسپندان»

در این بند، aməšānān spəntanān باید در حالت برایی می‌آمد، اما حالت اضافی دارد. این مثال، به مثالی که از بند ۸۹ مهریشت نقل شده، شبیه است. این شواهد نشان می‌دهند که حالت اضافی و برایی در اوستا گاه باهم خلط شده‌اند.^۳ در مورد وابسته اسم فاعل -pātar- (یعنی tanuiie) و -paiti.fraxštār- (یعنی daēnaiiāi) نیز تنها توجیهی که می‌توان ارائه داد این است که حالت اضافی جای خود را به حالت برایی داده باشد، به شرحی که در بالا گذشت.

از بررسی تمامی شواهد ایرانی باستان معلوم می‌شود که وابسته‌های اسم فاعل همانند ودایی یا به صورت رایبی یا اضافی هستند، اما در ایرانی باستان بیشتر حالت اضافی دارند و ۲ موردی را هم که حالت برایی دارند باید در اصل وابسته اضافی دانست. پس می‌توان اینگونه نتیجه گرفت

۱- صورت درست vohūm باید vohu باشد. پیرار (۲۰۰۶: ۱۶۵) گفته همه نسخه‌ها vohūm دارند، اما این صورت اشتباه است و صورت درست vohu است.

۲- ترجمه‌ای که از «این مردان» شده است حالت برایی جمع است، اما حالت صرفی aēšānān اضافی جمع است. علت ظاهراً این است که حالت اضافی و برایی جمع در اوستایی، مانند فارسی باستان، گاهی شکلشان یکی شده است.

۳- اینکه چرا این دو حالت با یکدیگر همپوشانی پیدا کرده و به جای یکدیگر به کار رفته‌اند در حیطه بررسی اسم فاعل‌ها و این پژوهش نیست.

که ساختار نحوی اسم فاعل‌ها در ایرانی باستان با ودایی تطابق دارد، اما گرایش به سمت داشتن وابسته اضافی بیشتر بوده است. تعداد وابسته‌های اضافی به وابسته‌های رایج در ایرانی باستان نسبت ۳ به ۱ دارد.

۴-۴. ویژگی‌های معنایی اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar- و ارتباط آن با نحو

۴-۴-۱. ویژگی‌های معنایی در ودایی

اسم فاعل در معنای کلی یعنی انجام‌دهنده عمل یا کسی که عمل یا کاری را انجام می‌دهد. در هندواروپایی و هندوایرانی عملی که فرد انجام می‌دهد گاهی خصیصه ذاتی و همیشگی آن فاعل است (به عنوان مثال آفریدگار بودن اهوره‌مزدا) و گاهی فاعل آن کار را به صورت اتفاقی (ولو یک یا چند بار) انجام داده است و حرفه یا خصیصه ذاتی آن فاعل نیست. در هندوایرانی، این تفاوت‌های معنایی با تغییر در جایگاه تکیه در اسم فاعل دارای پسوند -tar- نشان داده می‌شود؛ یعنی شکل پیش‌تکیه در اکثر مواقع به دسته‌ای از معانی اشاره دارد و شکل تکیه‌دار به دسته‌ای دیگر. اما در اینکه شکل پیش‌تکیه به کدام معانی اشاره دارد و شکل تکیه‌دار به کدام معانی، در بین محققین اختلاف نظر وجود دارد (بنونیست، ۱۹۴۸: ۱۱-۱۳؛ دبرونر و واکرناگل، ۱۹۵۴: ۶۹۲-۶۸۳؛ تیشی، ۱۹۹۵: ۸۵-۳۲۷؛ کیپارسکی، ۲۰۱۶: ۲-۸).

در جدول زیر خلاصه‌ای از نظرات محققین مختلف در مورد تفاوت‌های معنایی دو شکل پیش‌تکیه و تکیه‌دار اسم فاعل دارای پسوند -tar- ارائه شده است:

تکیه‌دار: *-tér*	پیش‌تکیه: *-tor*	
مطلقاً اسم فاعل است	کار و خصوصیتی همیشگی یا ذاتی	پانینی
کار یا خصوصیت ذاتی	صفت فعلی	بنونیست
صفت فعلی	صفت فعلی	دبرونر و واکرناگل
بیان فاعلیتِ مواضع و موقعیت‌های خاص	کار و خصوصیتی همیشگی یا ذاتی	تیشی
مطلقاً اسم فاعل است	کار و خصوصیتی همیشگی یا ذاتی	کیپارسکی

پانینی (به نقل از کیپارسکی، ۲۰۱۶: ۵-۱): از نظر پانینی تقابل بین دو شکل از پسوند اسم فاعل‌ساز از نوع تقابل سلبی^۱ است. به این معنا که در این دو شکل از پسوند، یکی از آن‌ها ویژگی‌ای را دارد که دیگری آن را ندارد. در واقع یکی از این دو نشانه‌دار^۲ و دیگری بدون نشانه^۳

1. privative opposition
2. marked
3. unmarked

است. در مورد پسوند اسم فاعل ساز شکل پیش تکیه نشانه دار است. اولین معنایی که پسوند پیش تکیه ارائه می دهد فاعلیتی است که کاری عادت، ذاتی، حرفه یا تخصص آن فاعل باشد. دومین مفهومی که پانینی به این شکل از پسوند نسبت می دهد این است که شکل پیش تکیه از لحاظ زمانی، دارای زمان مشخص است، اما شکل تکیه دار محدود به زمان خاصی نمی شود. شکل تکیه دار صرفاً یک مفهوم کلی از فاعل بودن را بدون اشاره به زمان مشخص و بدون دلالت داشتن به یک خصیصه ذاتی در فاعل نشان می دهد. در توصیف پانینی فرق یا تقابل این دو پسوند تقابل در معنای خاص جدا از هم نیست، بلکه تقابل بود/ نبود یک معناست، یعنی بودن یک معنا در یک پسوند و نبودن همان معنای خاص در دیگری یا به عبارت دیگر بودن یک معنای عام در یک پسوند و خاص شدن آن معنا در شکل دیگر پسوند.

در نظر پانینی حالت تکیه دار معنای عام مطلق را می رساند، اما حالت پیش تکیه معنای خاص را اضافه می کند. از نظر پانینی، به طور کلی حالت پیش تکیه به لحاظ زمانی محدودیت دارد، یعنی محدود به زمان حال است. اما شکل تکیه دار نه محدودیت زمانی حالت پیش تکیه را دارد و نه محدود است به عمل عادت، بلکه معنای مطلق فاعلیت را می رساند.

بنونیست (۱۹۴۸: ۹-۲۷): بنابر نظر بنونیست، در حالت پیش تکیه شخص انجام دهنده عمل حائز اهمیت است و کاری را انجام می دهد (ولو یک بار یا چند بار، اما مهم این است که آن کار را حتماً انجام می دهد)؛ به عنوان مثال:

47. RV I 22, 5
sá céttā devātā padām

«به واسطه خداییش متوجه راه است.»

48. RV II 41, 12
(indra) jētā śātrūn

«(ایندره) ... شکست دهنده است حریفان را.»

اما در حالت تکیه دار عمل است که حائز اهمیت است و وقتی آن عمل انجام شود، کننده آن عمل دارای اهمیت می شود. به عبارت دیگر، در حالت تکیه دار شخصی که نقش واقعی یا تمایل طبیعی او انجام یک عمل خاص است مدنظر است، البته ممکن است آن کار را انجام دهد و یا حتی انجام ندهد؛ یعنی وظیفه فاعل انجام آن عمل خاص است، اما ممکن است هیچ وقت آن را انجام ندهد؛ به عنوان مثال:

49. RV II 12, 6
yó radhráasya **coditā**

«او که نیروبخشنده است ضعیف را»

50. RV II 12, 7
yó apām **netā**

«او که، هدایت‌کننده آب‌ها است.» («او» یعنی netr-، ایزدی است که وظیفه او هدایت کردن آب‌ها است.)

دبرونر و واکرناگل (۱۹۵۴: ۶۸۳-۶۹۲): از نظر دبرونر و واکرناگل اسم فاعل پیش‌تکیه از لحاظ معنایی معنای کلی یک اسم فاعل را دارد و اشاره دارد به فاعلی که شایسته و مناسب برای انجام آن عمل است، به عنوان مثال bhavān kanyāyā vodhā «تو شایسته ازدواج با دختر هستی»، در حالی که شکل تکیه‌دار اشاره دارد به عمل یا عادتی که انجام آن یک وظیفه یا اجبار است و یا اینکه آن فاعل آن عمل را به درستی انجام می‌دهد.

از نظر دبرونر و واکرناگل این تمایز معنایی در اسم فاعل‌هایی که هر دو شکل پیش‌تکیه و تکیه‌دار آن کاربرد دارند بهتر نشان داده شده است. در مثال (۵۱) اسم فاعل -pót- اشاره دارد به روحانی‌ای که شایسته انجام عمل تطهیر کردن است، اما در مثال (۵۲) اسم فاعل تکیه‌دار -pot- اشاره دارد به فاعلی که عمل تطهیر کردن را می‌تواند به درستی انجام دهد:

51. TB III, 7, 4, 11
yajñé pavítram **pótṛtamam** páyo havýam karotu me

«(او) باید که شیر را در ظرف (مخصوص) برای من تطهیر کند، او که تطهیرکننده‌ترین است.»

52. RV IX, 67, 22c
yáh **potā** sá punātu nah

«هر کسی که می‌تواند پاک (منزه) کند، ما را پاک (منزه) کند.»

تیشی (۱۹۹۵: ۸۵-۳۳۰): از آنجایی که تیشی تمام شواهد ودایی را جمع‌آوری و بررسی کرده است نتایج او بسیار حائز اهمیت است. نظر تیشی در مورد نوع تفاوت کارکرد دو شکل از اسم فاعل با نظر پانینی همسوتر است. از نظر تیشی شکل پیش‌تکیه به فاعل بودن ذاتی اشاره دارد و کاربرد اصلی آن دلالت داشتن بر یک ویژگی یا توانایی دائمی و همیشگی است که در زمان حال اتفاق می‌افتد. این ویژگی دائمی ممکن است با عملی که مرتباً تکرار می‌شود و به صورت عادت درآمده است نشان داده شود؛ به عنوان مثال:

53. RV VI 24, 2

táturir víró náryo vícetāḥ śrótā hávaṃ gr̥natá urvyūtiḥ

«مرد دلاور که پیوسته غلبه می‌کند (بر دشمن)؛ آن هوشمندی، که کمکش به دوردستها می‌رسد صدای ستاینده را می‌شنود (شنونده است دعای ستاینده را).»

با این حال، گاهی ویژگی دائمی اسم فاعل به دلیل انجام عملی است که فاعل آن را در گذشته انجام داده است و ممکن است فقط یک بار آن را انجام داده باشد، اما صفت منسوب به آن فاعل شده است:

54. RV IV 17, 8

hántā yó vṛtrám sánitotá vājam dātā maghāni maghāvā surādāḥ

«(اینده) که معروف است به اینکه ورتره را کشته، جایزه پیروزی را برده و هدیه‌ها می‌بخشد، بخشنده‌ای با هدیه‌های زیبا.»

البته باید توجه داشت که این مثال یک مورد خاص است، از این جهت که اشاره دارد به جزئیاتی که مربوط است به صفاتی که اینده را شایسته توجه ما می‌کند. در اینجا نیز احتمالاً اسم فاعل یک واقعیت عام کلی همیشگی را می‌رساند که در حال حاضر نیز وجود دارد. مسئله اصلی این است که شکل پیش‌تکیه برای زمان حال استفاده می‌شود و در جملاتی دارای زمانی جز زمان حال، از شکل تکیه‌دار استفاده می‌شود.

در ریگ‌ودا شکل پیش‌تکیه همچنین در جملاتی که یک حقیقت کلی را بیان می‌کنند به کار می‌رود و به «فاعل بودنی که عمومی و کلی شده» اشاره دارد. در این جملات، اسم فاعل می‌تواند هم در زمان حال و هم در زمان آینده ترجمه شود، چون به یک حقیقت کلی اشاره دارد. خارج از این حالت، شکل پیش‌تکیه هیچ‌گاه برای اشاره به زمان آینده به کار نرفته است:

55. RV VII 56, 23

marúdbhir ít sánitā vājam árvā

«با (به همراه) مروت‌ها، اسب تندرو هر آینه مسابقه را خواهد برد.»

از طرف دیگر، شکل تکیه‌دار به صورت کلی دارای سه کاربرد است. اولین ویژگی مربوط است به کاربردهای موقعیتی. به عبارتی، حالت تکیه‌دار بیان فاعلیت خاص است و مواضع و احوال خاص را، چه در عمل اتفاق افتد چه بالقوه باشد، بیان می‌دارد:

56. RV X 27, 9

átrā yuktò **avasātāram** ic^hād

«(وقتی که من، ایندره، اسب‌ها و گاوها را بگیرم)، آن‌گاه جانور به گردونه بسته‌شده به دنبال کسی می‌گردد که او را بازکند.»

عملی که اسم فاعل تکیه‌دار به آن اشاره دارد ممکن است زودتر از فعل اصلی جمله اتفاق افتاده باشد. در جمله (۵۷) اسم فاعل bod^hayitāram به همان عملی اشاره دارد که فعل جمله abūbudhat (گذشته اخباری) به آن اشاره دارد:

57. RV I 161, 13

suṣupvāmsa ṛb^havas tād aprchatāgohya

ká idām no abūbud^hat

śvānam bastó **bod^hayitāram** abravīt

«ای رَبهوها، هنگامی که خواب بودید، پرسیدید: چه کسی ما را بیدار کرد، ای اگوهیه، بز سگ را بیدارکننده گفت.»

دومین کاربرد شکل تکیه‌دار برای اشاره به این مفهوم که «کسی نیست که فلان کار را انجام دهد» به کار می‌رود. به عبارت دیگر، در جملاتی که وجود اسم فاعل در آن‌ها نفی شده است باید از شکل تکیه‌دار استفاده کرد و هیچ‌گاه از شکل پیش‌تکیه استفاده نمی‌شود؛ مثلاً

58. RV VI 66, 8

nāsya **vartā** ná **tarutā** nv àsti māruto yām ávat^ha vājasātau

«ای مروت، هیچ‌کس نیست که بتواند مانع شود و غلبه کند بر کسی که شما او را در نبرد یاری می‌کنید.»

همچنین در جملات آرزویی و دعایی حالت پیش‌تکیه به کار نرفته است و از شکل تکیه‌دار استفاده می‌شود:

59. RV X 97, 20

mā vo riṣat **k^hanitā**

«مبادا کنندۀ شما آسیب ببیند.»

60. RV V 2, 6

ninditāro nindyāso b^havantu

«کاش که خوار شوند آن‌ها که خوار می‌کنند.»

در کاربرد سوم، اسم فاعل‌های تکیه‌دار اشاره دارند به عملی که در اوضاع و احوال و موقعیت‌های خاص تکرارشونده اتفاق می‌افتد. این در اصطلاح همان کاربرد «موقعیتی» است. این کاربرد بیانی است از فاعلیتی که معمولاً در مورد خدایان به کار می‌رود و بدون زمان است؛ به عنوان مثال فلان ایزد انجام‌دهنده همیشه یک کار یا انجام‌دهنده گاه به گاه یک کار است. این کار صفت ثابت فرد نیست و مربوط به موقعیت است، ولی (همیشه یا گاهی) تکرار می‌شود. در مثال (۶۱) از اگنی خواسته می‌شود که کمک‌کننده باشد هرگاه که پرستیده می‌شود:

61. RV I 12, 8

yás tvām agne havīṣpatir dūtām deva saparyāti tāsya sma **prāvitā** bhava

«ای اگنی، ای خداوند، همیشه یاور باش آن آیین‌گزار را که تو را به عنوان پیام‌آور گرامی می‌دارد.»

به طور کلی، به نظر تیشی، شکل تکیه‌دار کاربرد موقعیتی دارد و به عملی در موقعیت جاری، یا یک موقعیت فرضی یا یک عمل تکرارشونده خاص اشاره دارد.

کیپارسکی (۲۰۱۶: ۱-۱۸): کیپارسکی در مورد معنی شکل پیش‌تکیه نظر تیشی را درست‌تر از نظر بقیه محققین می‌داند، اما در مورد معنی شکل تکیه‌دار نظر پانینی را درست‌تر از همه می‌داند و معتقد است که فقط پانینی در مورد هر دو شکل از پسوند نظر درستی دارد. کیپارسکی با نظر تیشی در مورد مفهوم اصلی شکل پیش‌تکیه، که کاملاً با رأی پانینی منطبق است، موافق است، بدین معنا که شکل پیش‌تکیه اشاره دارد به فاعلی که عملی را در حال حاضر^۱ به عنوان یک عادت، یا به عنوان شغل یا تخصص انجام می‌دهد. مفهوم حال حاضر از منظر تیشی، اشاره دارد به یک فاعل کلی^۲ در جملاتی که یک حقیقت کلی را بیان می‌دارند.

به علاوه، کیپارسکی معتقد است که دو شکل از پسوند گاهی همپوشانی دارند؛ به عنوان مثال در هر دو عبارت *dātā maghāni* «دهنده خوبی‌ها» (RV IV 17, 8) و *dātā vājānām* «دهنده پاداش‌ها» (RV VIII 92, 3) انتظار شکل پیش‌تکیه را داریم، اما در عبارت دوم شکل تکیه‌دار بدون هیچ دلیل خاصی به کار رفته است و هیچ تفاوت معنایی محسوسی هم ایجاد نکرده است. از نظر کیپارسکی، محققین در بررسی اسم فاعل‌های دارای پسوند *-tar-* توجه دقیقی به مسئله واج-واژی^۳ و تکواژآرایی^۴ نداشته‌اند. اسم فاعل‌های پیش‌تکیه از لحاظ نحوی مانند فعل هستند و وابسته رایبی می‌گیرند و ممکن است توصیف‌کننده قیدی (قید زمان یا قید حالت یا

1. current time
2. generalized agent
3. morphophonology
4. morphotactic

متمم در حالت دری که جهت را نشان می‌دهد) بگیرند. البته اینکه ساختار نحوی شکل پیش‌تکیه تا چه اندازه با معنای آن ربط دارد مشخص نیست.

از نظر کیپارسکی (۲۰۱۶: ۱۰) کاربرد دو شکل از اسم فاعل تنها محدود به معنا نمی‌شود، بلکه محدودیت‌های واژگانی^۱ نیز در تمایز کارکرد این دو شکل از اسم فاعل تأثیر دارد. از نظر او شکل پیش‌تکیه جزء دستهٔ پسوندهای دارای ریشهٔ ساده^۲ است، به این معنا که معمولاً فقط به ریشه‌های بدون پیشوند و بدون پسوند اضافه می‌شوند؛ به عنوان مثال چهار اسم فاعل مربوط به اعمال روحانیت -hótar-، -pótar-، -néstar-، -sámstar- با پسوند پیش‌تکیه ساخته می‌شوند، در حالی که -udgātár-، -upavaktár-، -praśāstár-، -viśastár-، -śamitár-، -pavitár- با شکل تکیه‌دار ساخته شده‌اند. کیپارسکی می‌گوید که یک تفاوت مشخص ساختاری بین این دو دسته از اسم فاعل‌های ذکرشده وجود دارد: -hótar-، -pótar-، -néstar-، -sámstar- بر روی ریشهٔ ساده ساخته شده‌اند، در حالی که دستهٔ دوم بر روی پایه‌های مرکب^۳ ساخته شده‌اند: اسم فاعل‌های -upa-، -ud-gātár-، -vaktár-، -pra-śāstár-، -vi-śastár- بر روی ریشه‌های دارای پیشوند ساخته شده‌اند؛ -śamitár- از ستاک سببی -śamáyati و -pavitár- نیز از ستاک سببی -paváyati (pāváyati) ساخته شده‌اند.

از نظر کیپارسکی اعمال روحانیون از آنجایی که فاعل‌هایی با اعمال حرفه‌ای هستند، ترجیحاً باید با شکل پیش‌تکیه ساخته شوند، اما با توجه به محدودیت ساخت-واژی در ودایی، شکل پیش‌تکیه فقط می‌تواند به ریشهٔ ساده بچسبد، بنابراین اسم فاعل‌های ساخته‌شده از ستاک سببی یا از ستاک‌های دارای پیشوند ناچار باید با شکل تکیه‌دار ساخته شوند. از طرفی، از آنجایی که پسوند شکل تکیه‌دار اسم فاعل پسوندی است که هیچ محدودیت معنایی و ساخت-واژی ندارد، می‌تواند هر زمانی که استفاده از شکل پیش‌تکیه محدود شود، مورد استفاده قرار گیرد. کیپارسکی معتقد است اینکه بنویست و تیشی سعی داشته‌اند تمایز را صرفاً بر اساس معنا توجیه کنند قانع‌کننده نیست، زیرا شواهد کافی در مورد اعمال آیینی و روحانیت ارائه نداده‌اند.

همچنین در مورد فهرستی که تیشی (۱۹۹۵: ۲۰۴) از اسم فاعل‌های تکیه‌دار در متون نثر ودایی ارائه داده است (که مربوط می‌شوند به اعمال خدایان، اشخاص و حیوانات که گویا به جای داشتن کاربرد موقعیتی، به فاعل بودن عادی یا ذاتی اشاره دارند) می‌گوید که بیشتر این اسم فاعل‌ها یا از ستاک‌های سببی ساخته شده‌اند یا دارای پیشوند و یا از هر دو. بنابراین توجیهات معنایی که تیشی ارائه داده است، مانند ارجاع به خدایان خاص، غیرضروری است، زیرا با توجه به

1. morphological constraints
2. bare-root suffixes
3. complex bases

محدودیت ساخت-واژی که شکل پیش تکیه دارد، این اسم فاعل‌ها تنها می‌توانند با شکل تکیه‌دار که با هر نوع فاعلیتی سازگار است ساخته شوند (کیپارسکی، ۲۰۱۶: ۱۱).
به طور کلی، بنابر نظر کیپارسکی پسوند پیش تکیه دلالت دارد بر اسم فاعلی که یک فعل عادی مستمر را در زمان حال انجام می‌دهد، اما این محدودیت در حالت تکیه‌دار وجود ندارد و شکل تکیه‌دار در واقع پسوند سازنده اسم فاعل به صورت کلی است و به همین خاطر بسامد کاربرد آن در ودا چندین برابر حالت پیش تکیه است. از طرفی معنا و تکواژآرایی هر دو در تحلیل و بررسی اسم فاعل‌های دارای پسوند -tar- تاثیرگذار هستند.
با توجه به نظرات محققین مختلف در مورد ویژگی‌های معنایی اسم فاعل دارای پسوند -tar-، نظر بنونیست و دبرونر و واکرناگل بیشتر به هم نزدیک است و از طرف دیگر نظرات پانیینی، تیشی و کیپارسکی همسوتر هستند. ما در اینجا از نظر اخیر پیروی می‌کنیم.

۲-۴-۴. ویژگی‌های معنایی در ایرانی باستان

چنانکه قبلاً گفتیم، به دلیل معلوم نبودن جای تکیه در ایرانی باستان، نمی‌توان به کمک تکیه، ویژگی‌های معنایی مختص به هر دسته را متمایز کرد. با بررسی شواهد ایرانی باستان، تنها می‌توان کاربردهای معنایی را که اسم فاعل در ایرانی باستان دارد برشمرد و نشان داد که آیا ویژگی‌های معنایی اسم فاعل‌ها در ایرانی باستان با ودایی همسو است یا خیر. تنها نوشته‌ای که در مورد اسم فاعل دارای پسوند -tar- در ایرانی باستان وجود دارد اثر بنونیست (۱۹۴۸) است. بنونیست مبنای اصلی تحلیلش در مورد تمایز دو شکل از اسم فاعل را بر تفاوت معنایی گذاشته است. از طرفی، اسم فاعل‌ها را با توجه به تغییر درجه مصوتی به دو دسته dātar-ساخت و bərətar-ساخت تقسیم می‌کند و می‌گوید که حالت پیش تکیه در ودایی و dātar-ساخت در ایرانی باستان هر دو اشاره به شخص انجام‌دهنده یک عمل دارند و bərətar-ساخت، مانند شکل تکیه‌دار در ودایی، اشاره به وظیفه یک فاعل در انجام یک عمل خاص دارد. به عبارت ساده‌تر، در حالت پیش تکیه تاکید بر فاعل و در حالت تکیه‌دار تاکید بر عمل است.

مثال (۶۲) و (۶۳) از نوع dātar-ساخت:

62. Y. 48, 12

tōi zī dātā hamaēstārō aēṣəmahiia

«آنان هر آینه نهاده شده‌اند که دشمنان خشم باشند.»

63. Y. 57, 15

yō janta daēuuaiiā drujo aš.aojanhō ahūm.mərəncō

«(سروش را می‌ستاییم) که زنده دیو دروغ بسیار نیرومند تباه‌کننده هستی است.»

مثال (۶۴) و (۶۵) از نوع bərətar-ساخت:

64. Yt. 17, 14
aēšqm ərəzatəm zaranim ābərəta

«آورنده نقره و زر است برای آن‌ها.»

65. Y. 14, 1; Vr. 5, 1
vīsāi vō aməšā spəntā staotā zaotā zbātā yaštā framarətā aibijarətā

«آماده‌ام که شما را، ای امشاسپندان، ...، سرودگوی باشم.»

به نظر می‌آید که بنویست یک پیش‌فرض برای تمایز معنایی در ایرانی باستان داشته است و با توجه به آن پیش‌فرض کوشش کرده است که اسم فاعل‌های ایرانی باستان را دسته‌بندی کند. همچنین، از نظر بنویست حالت پیش‌تکیه یک صفت فعلی است که دارای نمود^۱ و زمان^۲ نیست. به عبارت دیگر، بنویست دو شکل پسوند را از نظر زمان / نمود از هم متمایز نمی‌داند. احتمالاً او ویژگی‌های زمان و نمود را از ویژگی‌های فعل می‌داند و نه اسم و به همین دلیل به مسئله زمان و نمود در اسم فاعل توجه نداشته است. از سوی دیگر، اگر تمایز معنایی اسم فاعل‌ها در ایرانی باستان را بر اساس وابسته آن‌ها مربوط بدانیم، نتیجه قانع‌کننده‌ای به دست نمی‌آید، زیرا در ایرانی باستان اسم فاعل‌ها در اکثر مواقع وابسته اضافی گرفته‌اند و تمایل به سمت جایگزینی وابسته اضافی به جای رایی بوده است. حتی در بررسی مواردی که اسم فاعل، هم وابسته رایی و هم وابسته اضافی گرفته است، مشاهده می‌شود که تمایز معنایی بدان گونه که در ودایی وجود دارد در ایرانی باستان دیده نمی‌شود. به عنوان مثال، اسم فاعل nipātar- که در مثال (۶۶) ویژگی هوم و در مثال (۶۷) ویژگی ایزد مهر را نشان می‌دهد، یک‌بار وابسته رایی و یک‌بار وابسته اضافی گرفته است، اما در هر دو مثال اشاره به یک ویژگی و خصوصیت همیشگی دارد:

66. Yt. 14, 57
haoməm vərəθrājanəm baire nipātārəm vohu baire
acc.sg.m acc.sg.n

«هوم پیروزمند را با خود می‌برم، نگهبانِ نیکی را با خود می‌برم.»

67. Yt. 10, 54
azəm vīspanəm dāmanəm nipāta ahmi
gen.pl nom.sg.m

«من نگهبان همه آفرینش هستم.» (گوینده ایزد مهر است).»

1. aspect
2. tense

یا مثلاً در مورد اسم فاعل -jantar بنونیست این اسم فاعل را هم در دسته -dātar ساخت و هم در دسته -bərətar ساخت آورده است و معتقد است که -jantar دارای دو معنای متفاوت است. اما در مثال (۶۸) و (۶۹) می بینیم که اسم فاعل -jantar در مثال (۶۸) وظیفه فریدون و در مثال (۶۹) وظیفه ایزد سروش را نشان می دهد و تمایز معنایی بین این دو شاهد وجود ندارد:

68. Vd. 1, 17
 9raētaonō **jaṇta** azōiṣ dahākāi

«فریدون زنده اژی دهاک»

69. Y. 57, 15
 yō **jaṇta** daēuuaiiā drujō aš.aojanhō ahūm.mərəncō

«(سروش را می ستاییم) که زنده دیو دروغ بسیار نیرومند تباه کننده هستی است.»

بنابراین، در مورد تمایز معنایی در ایرانی باستان، با توجه به بررسی تمامی شواهد و نیز کارکردهای معنایی اسم فاعل ها در ودایی، می توان به این نتیجه رسید که تطابق معنایی با ودایی وجود دارد، یعنی کاربردهای معنایی دوگانه ای که در ودایی برای اسم فاعل (چه پیش تکیه و چه تکیه دار) وجود دارد، در ایرانی باستان هم مشاهده می شود، اما تمایز معنایی، به این معنا که اسم فاعل های دارای وابسته اضافی معنای ویژه ای را نشان دهند و یا اسم فاعل های دارای وابسته رایبی معنای خاص دیگری، در ایرانی باستان ظاهراً وجود ندارد.

۵. نتیجه گیری

اسم فاعل دارای پسوند -tar- در ودایی دو شکل پیش تکیه و تکیه دار دارد. اساس این تقسیم بندی تغییر جایگاه تکیه است. هر کدام از این دو شکل از اسم فاعل دارای ساختار نحوی و معنایی متفاوت هستند و کاربرد آن ها با هم فرق دارد. به لحاظ نحوی، در این دو دسته از اسم فاعل ها، اسم فاعل پیش تکیه دارای وابسته رایبی و اسم فاعل تکیه دار دارای وابسته اضافی است. به لحاظ تمایز معنایی این دو شکل از اسم فاعل بین محققین اختلاف نظر وجود دارد که شرح آن گذشت. در ایرانی باستان به دلیل معلوم نبودن دقیق جایگاه تکیه نمی توان اسم فاعل دارای پسوند -tar- را به دو دسته تقسیم کرد و نیز نمی توان بر اساس تغییر درجه مصوتی در این دسته از اسم فاعل ها به نتیجه ای برای تقسیم بندی آن ها رسید.

در بررسی شواهد ایرانی باستان می توان به این نتیجه کلی در مورد این نوع از اسم فاعل رسید که همخوانی معنایی به طور کلی با معادل ودایی وجود دارد، اما تمایز بین دو شکل از اسم فاعل آن مقدار که در اسناد ودایی روشن است، در شواهد ایرانی باستان روشن نیست. شاید کم بودن شواهد نیز قدری در این امر مؤثر باشد. در ودایی تعداد موارد ساخت تکیه دار (ساخت دارای

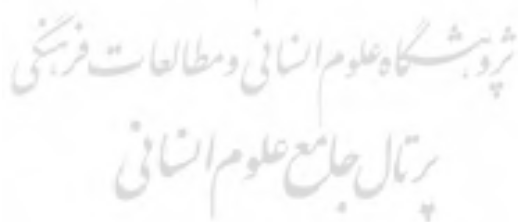
وابسته‌اضافی) بیشتر از ساخت پیش‌تکیه (ساخت دارای وابسته‌رایبی) بوده است. در ایرانی باستان نیز، همانطور که در بخش شواهد بررسی شد، تمامی شواهد (بجز چند شاهد اندک دارای وابسته‌رایبی)، همگی دارای وابسته‌اضافی بودند. این می‌تواند نشان‌دهنده این باشد که در گذار به ایرانی باستان شکل پیش‌تکیه به نفع شکل تکیه‌دار کنار رفته است. به عبارتی، این دو شکل از اسم فاعل (پیش‌تکیه و تکیه‌دار) از دوره هندواروپایی به موازات همدیگر وجود داشته‌اند، اما ظاهراً در طول زمان ساخت پیش‌تکیه هرچه بیشتر جا به ساخت تکیه‌دار داده است. احتمالاً موازی بودن این دو ساخت و گاهی همپوشانی بین آن‌ها (که تمایز بین این دو ساخت را مشکل کرده است) باعث شده که این دو ساخت بیشتر به جای همدیگر به کار بروند و معمولاً حالت اضافی به جای وابسته‌رایبی شکل پیش‌تکیه به کار رفته و باعث ازدیاد ساخت تکیه‌دار شده است. آنچه همپوشانی این دو را بیشتر می‌کند این است که در ساخت تکیه‌دار (ساخت دارای وابسته‌اضافی) نیز مضاف‌الیه به لحاظ معنایی مفعول مضاف (یعنی همان اسم فاعل) است، یعنی آنچه که اصطلاحاً به آن «مضاف‌الیه مفعولی»^۱ می‌گویند. دلیل اینکه چرا ساخت مضاف و مضاف‌الیه باعث کنار رفتن ساخت دارای وابسته‌رایبی شده و برعکس آن اتفاق نیفتاده ظاهراً این بوده که احتمالاً کاربرد ساخت تکیه‌دار (ساخت دارای مضاف‌الیه) مانند ودایی در ایرانی باستان هم از آغاز بسامد بیشتری نسبت به ساخت پیش‌تکیه داشته است.

منابع

- مولایی، چنگیز (۱۳۸۲). بررسی فروردین یشت (سرود/وستایی در ستایش فروهرها)، تبریز، دانشگاه تبریز.
- Bartholomae, C. (1961). *Altiranisches Wörterbuch*, Strassburg Berlin, Walter de Gruyter.
- Beekes, R. S. (2011). *Comparative Indo-European Linguistics: An introduction*, 2nd ed., Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing.
- Benveniste, E. (1948). *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, A. Maisonneuve.
- Brugmann, K. (1972). *A Comparative Grammar of the Indo-Germanic Languages: A Concise Exposition of the History of Sanskrit, Old Iranian... Old Armenian, Greek, Latin, Umbro-Samnitic, Old Irish, Gothic, Old High German, Lithuanian and Old Church Slavonic* (Vol. 2), 2nd ed, India, The chowkhamba sanskrit series office.
- Debrunner, A., & Wackernagel, J. (1954). *Altindische Grammatik. 2: 2. Die Nominalsuffixe*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- de Vaan, M. (2003). *The Avestan Vowels*, Amsterdam, Rodopi.
- de Vaan, M., & García, J. M. (2014). *Introduction to Avestan*. Leiden, Brill.
- Geldner, K. F. (1889). *Avesta, the sacred books of the Parsis*. Stuttgart, W. Kohlhammer.
- Gershevitch, I (1959). *The Avestan Hymn to Mithra*, Cambridge, University Press.

1. objective genitive

- Jackson, A. V. W. (1892). *An Avesta grammar in comparison with Sanskrit and the Avestan alphabet and its transcription*, New York, Ams Press.
- Jamison, S. W., & Brereton, J. P. (2014). *The Rigveda: the earliest religious poetry of India* (Vol. 1), New York, SAGE Publications
- Kellens, J. Pirart, E. (1990) Les textes vieil-avestiques. Vol. II. Répertoires grammaticaux et lexique. Wiesbaden.
- Kent, R. G. (1950). *Old Persian: Grammar. Texts. Lexicon*. New Haven, Connecticut, American Oriental Society.
- Kiparsky, P. (2016). *The agent suffixes as a window into Vedic grammar*, Sahasram Ati Srajas. Indo-Iranian and Indo-European studies in honor of Stephanie W. Jamison, 170-192.
- Kuiper, F. B. J. (1983). *Ancient Indian Cosmogony*. India, Vikas Publishing House Private.
- Mayrhofer, M. (1992). *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen, I*, Heidelberg, The Universitätsverlag Winter (UWH).
- Mayrhofer, M. (1996). *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen, II*, Heidelberg, The Universitätsverlag Winter (UWH).
- Pirart, E. (2006). *L'Aphrodite iranienne. Études de la déesse Ārti*, Traduction annotée et édition critique des textes avestiques la concernant, Paris, L'Harmattan.
- Tichy, E. (1995). *Die Nomina agentis auf tar im Vedischen*, Heidelberg, The Universitätsverlag Winter (UWH).
- Whitney, W. D. (1896). *A Sanskrit Grammar, Including both the Classical Language, and the older Dialects, of Veda and Brahmana*. 3rd issue, London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی